

TAFAKKUR PSIXOLOGIYASI

Ibodova Shamsiya Navro‘z qizi

Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti

Aniq va tabiiy fanlar fakulteti, Matematika yo‘nalishi 3-kurs 3-M guruh talabasi

Gmail: frdavs1503@gmail.com

Shomurotov Ulug‘bek Melikboboyevich

Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti

Pedagogika va psixologiya kafedra o‘qituvchisi

(maqola ilmiy rahbari) ulugbekshomurotov986@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0008-8004-499X>

Annotasiya: Tafakkur qilish orqali olimlarning kashf qilingan ilmi ishlar haqida ma‘lumot ega bo‘lasiz. Bundan tashqari olimlarini tafakkur qilish haqidagi fikrlari, Tafakkur qilish kerak ekanligi haqida Qur‘ondagi oyatlarda ma‘lumot berib berib ótilgan.

Kalit so‘zlar: Tafakkur, hukm, chin hukm, xato hukm, tushuncha, xulosa chiqarish

Аннотация: Посредством размышления вы получите информацию о научных работах, открытых учеными. Кроме того, представлены мнения ученых о размышлении, а также информация о необходимости размышления в аятах Корана.

Ключевые слова: Размышление, суждение, истинное суждение, ошибочное суждение, понятие, вывод.

Annotation: Through contemplation, you will gain information about the scientific works discovered by scientists. Furthermore, the opinions of scientists on contemplation, as well as information about the necessity of contemplation in the verses of the Quran, are provided.

Keywords: Contemplation, judgment, true judgment, false judgment, concept, conclusion.

Tafakkur inson aqliy faoliyatini yuksak shaklidir. Tafakkur orqali biz sezgi a'zolarimiz bilan bevosita aks ettirib bo'lmaydigan narsa va hodisalarni ongimizda aks ettiramiz. Ummuman olganda tashqi muhitdagi narsa xodisalar o'rtasida ko'z bilan ko'rib, quloq bilan eshitib bo'lmaydigan ichki munosabatlar hamda qonuniyatlar mavjud. Tafakkur faoliyati muayyan maqsadga qaratilgan ongli jarayon tariqasida sodir bo'ladi. Fikr qiluvchi kishining tafakkuri-ob'ekt anglashi bilishi tafakkur jarayoning xarakterli xususiyatidir. Odam o'z idrok qilayotgan narsalar to'g'risida fikr qiladi. Shuning uchun tushunchalar narsalarining butun bir sinfi, turkumi to'g'risida fikr qiladi, ya'ni bular tafakkurni obyekt bo'ladi. Bir narsaga tayanmagan quruqda quruq tafakkur bo'lishi mumkin emas.

Odamda nutq tafakkur jarayonida hukm, xulosa chiqarish va tushunchalar shaklida ifodalanib keladi. Narsa hodisalarning belgi va xususiyatlari haqida tasdiqlab yoki inkor qilib aytiladigan fikr hukm deyiladi. Hukmlar ob'ekt voqelikni aks ettirishiga qarab chin yoki xato bo'ladi.

Narsa va hodisalarda voqelikda haqiqatan o'zaro bog'liq bo'lgan belgilar, alomatlar hukmlarda bog'liq ravishda ko'rsatilib berilsa yoki voqelikda bir-biridan ajratilgan narsalar hukmlarda ajratilib ko'rsatilsa bu chin hukm deb ataladi. Masalan, metallar elektr tokini o'tkazuvchidir. Metallar qizdirilganda kengayadi. Degan chin hukmlardir. Chunki elektr tokini o'tkazish qizdirilganda kengayishi metallarga xos xususiyatdir. Moddiy olamda haqiqatdan bog'liq bo'lmagan narsa hukmda bog'liq qilib ko'rsatilsa, bunday hukm xato hukm deb ataladi. Masalan hozir tashqarida yomg'ir yo'g'abdi. Yer quyosh atrofida aylanmaydi, degan misollar xato hukm doirasiga kiradi.

Xulosa chiqarish shunday tafakkur shaklidirki, bu shakl vositasi bilan biz ikki yoki undan ortiq hukmlardan yangi hukm hosil qilamiz. Masalan har qanday harakat materiya harakatidir. Issiqlik harakat shaklidir degan ikkita hukmni olaylik. Bu ikki hukmdan demak issiqlik materiya haraktidir degan yangi hukm chiqariladi. Bunda birinchi hukm hamisha umumiy hukm bo'lib, ikkinchi hukm yakka hukm bo'ladi. Xulosa chiqarish uchta turga bo'linadi. Induktiv, deduktiv va analogiya.

Tushuncha deganda biz narsa va hodisalarning eng muhim va eng asosiy xususiyatlarini aks ettirishni tushunamiz. Tushunchalar hukmlarda tarkib topadi. Shu

sababli tushunchaning mazmuni ochib berish uchun bir qancha hukm yuritishga to'g'ri keladi. Masalan odam ongli mavjudotdir degan tushunchani oladigan bo'lsak, bu yerda odamning eng muhim xususiyati uning ongliligi ekani qayd qilinayabdi. Tushunchalar odamning turmish tajribasi va bilimlarining ortishi jarayonida tarkib topadi.

So'zlar, belgilar, simvollar atamalar tafakkur jarayonida tushunchalarning mazmuni aks ettiradi. Tafakkur yordamida inson yaratish, kashf etish, ixtiro qilishda davom etishi mumkin. Tafakkur faolligiga qarab ixtiyorsiz (intuitiv) va ixtiyoriy (analitik) tafakkur turlariga ajratiladi. Intuitsita deb mantiqiy tafakkur yordamida ko'p vaqtlar davomida hal qilinmagan aqliy vazifalarning to'satdan, kutilmaganda hal qilinib qolishi jarayoniga aytiladi. Ko'pincha ixtiyoriy tafakkur jarayoni mulohaza muhokama, isbotlash, gipoteza kabi shakllarda namoyon bo'ladi. Masalan matematika, fizika, kimyo,

Psixologiya va boshqa fanlarda misol va muhokamalarni yechish jarayoni. Tafakkur jarayoni ixtiyorsiz yuz berishi ham mumkin. Lekin bu holda ular ixtiyoriy tafakkurga suyungan tarzda vujudga keladi.

Arximed solishtirma og'irlik qonuni zo'r berib aqliy mehnat qilish paytida emas, balki hech kutilmagan jarayonda, vannada cho'milib turgan paytida kashf etilgan. Uluğ rus olimi D.I Mendeleevning hikoya qilishicha u elementlar davri tizimni jadvalini tuzish vaqtida uch-kechayu, uch kunduz betinim mehnat qilgan, ammo bu vazifani nihoyasiga yetkaza olmagan. Undan so'ng charchagan olim ish stol ustida uyquga ketgan va tushida bu elementlar tartibli joylashtirilgan jadvalni ko'rgan. Shunda D.I. Mendeleev uyqusidan, o'ygonib bir parcha qoғozga tushida ayon bo'lgan jadvalni ko'chirib quygan. Yirik fiziolog hamda psixolog V.M. Bexterevning izohlashicha, bundan kutilmagan jarayonlarning ro'y berishiga asosiy sabab bu o'rganilayotgan masala to'g'risida uxlashdan oldin zo'r berib bosh qotirish, o'ylash (fikir yuritish) va butun zehni shuning bilan birga diqqat-e'tiborining tortilishi, kashf qilishini zarur masalaga to'la-to'kis yo'nalishdan iborat maqsadga muvofiqlashtirilgan murakkab barqaror psixik holati hukm surishdir. Ekzistensializmning asoschisi bo'lmish nemis faylasufi Martin Xaydeger (1889-1978) tushunish uchun o'z diqqatimizni qarata olsakgina, biz fikrlashga o'rganamizda deb yozadi. Uning fikricha, narsa va voqealarining mohiyatini tushunish, anglab yetish, inson fikrlab yetish jarayonida muhim o'rin egallaydi. Tuahunishni talab qiladigan narsa hech qachon biz tamonimizdan yaratilmaydi. Xaydegerning fikricha, tafakkur mavjudlikning asosiy xislati bu tasavvurdir. Tafakkur haqidagi ta'limotga logika, mantiq deb ataydi. Akademik A.I Berg shunday deb yozadi.

«Inson faqat tashqi dunyo bilan toʻxtovsiz muloqat qilishi sharoitidagina uzoq vaqt fikrlashi mumkin».

Vyursburg psixologiya maktabini namoyondalari tafakkur bu ichki harakat, aktirdir deb qaray boshladilar. Oʻz-oʻzini kuzatish metodidan foydalanib, ish tutishda ular mana bunday ifodaning maʼnosini tushuntirib berish lozim, tafakkur haddan tashqari mashshaqatliki, shunga qaramay koʻpchilik shundaki hukm chiqarishni maqul koʻradilar. Paygʻambarimiz alayhissalom: «Bir soatlik tafakkur bir yil ibodat qilgandan xayrliroqdir», deb marhamat qilganlar. Fuzuliyatdiki: «Fikr senga yaxshi yoki yomon amallaringni koʻrsatib turadigan koʻzgudir». Bir rivoyatda qilishicha: Ibrohimga buncha uzoq vaqt tafakkur qilib oʻtirasan, deyishdi. «U fikr aqlining iligider», deb javob berdi. Tovus aytadiki: «Havoreylar Iso ibn Maryamga : Ey Rosululloh! Bugun yer yuzida sizga uxshagan kishi bormi, deb soʻrashdi. U bunga shunday dedi:» Kimni nutqi zikr, sukuti fikr va nazari ibrat boʻlsa, albatta u menga uxshabdi.

FOYDANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Zufarova M.E.. Umumiy psixologiya.-T.: 2016
2. Xaydorov F.I., Xalilova N.I. Umumiy psixologiya, -T.: 2016.